

بررسی تأثیر تعارض خانه و مدرسه در اُفت تحصیلی دانش آموزان مدرسه شهید فخرالدین رحیمی مدرسه مرجان بامراد گیلانغرب

مرضیه تیرانداز

مدیرآموزگار ، کارشناس تربیت بدنی ، شهرستان گیلانغرب

چکیده

عامل وراثتی، ژنتیکی و خدادادی است اما عامل محیطی ناشی از مواردی مانند ضربه خوردن سر، تشنج کردن و سقوط از بلندی می‌باشد. در برخورد با این نوع دانش‌آموزان معلم ابتدایی می‌تواند کمک حال بچه باشد. عقب مانده ذهنی را معلم می‌تواند با رفتار خویش جذب کلاس و درس کند، حتی با محبت کردن چون این دسته از دانش‌آموزان هم در خانواده و هم در مدرسه بی‌محبتی دیده اند. تنها راه مدارا کردن با این دانش‌آموزان است با محبت کردن می‌توان ارتباط عاطفی معلم و دانش‌آموز را به وجود آورد آن موقع دانش‌آموز تمام و کمال به حرف معلم گوش می‌دهد. یکی دیگر از راه‌کارها این است که از آن‌ها به اندازه توانایی خودشان انتظار داشته باشیم.

واژه‌های کلیدی: مدرسه ، ابتدایی ، تعارض ، افت تحصیلی ، دانش آموزان

مقدمه

آفت تحصیلی دانش‌آموزان مقطع ابتدایی و تأثیر تعارض خانه و مدرسه ممکن است علت‌های مختلفی داشته باشد. مهمترین این علت‌ها عبارتند از:

۱. کند ذهنی که ممکن است عامل وراثتی یا عامل محیطی باشد.
۲. از دست دادن یکی از اقوام نزدیک
۳. مشکلات خانوادگی یا متشنج بودن خانواده
۴. نرسیدن ویتامین‌های کافی به بدن
۵. ایجاد آلودگی‌های صوتی در منزل یا مدرسه
۶. همنشینی با دوستانی که پایین‌تر از سطح خودش می‌باشد
۷. زندگی کردن با افراد غیر از خانواده خودش
۸. خستگی ناشی از رفت و آمد به مدرسه
۹. مزاحمت مداوم یکی از همکلاسی‌ها
۱۰. از بین بردن اعتماد به نفس و کوچک شمردن دوستان یا اولیای خود دانش‌آموز
۱۱. برخورد نامناسب اولیا مدرسه یا دانش‌آموز
۱۲. نداشتن بیان شیوای معلم.

بیان مسأله

در این میان سه عامل وراثتی یا محیطی، کمبود یکی از والدین و از بین بردن اعتماد به نفس تأثیر بیشتری در این مسأله دارند که در ذیل آن‌ها را بررسی می‌کنیم:

۱- عامل وراثتی یا محیطی:

مثلاً اگر بهره هوشی دانش‌آموزی ۶۵ است نباید انتظار نمره ۱۸-۱۷ را از او داشته باشیم. هر نمره‌ای که این دسته از دانش‌آموزان کسب می‌کنند اگر با تلاش گرفته شود، جای تقدیر دارد حتی اگر کم باشد. معلمان باید از دانش‌آموزان کند ذهن سوال‌هایی را بکنند که می‌دانند قادر به جواب دادن به آن هستند تا بدین‌گونه اعتماد به نفسشان بیشتر شود. برای اینکه یک دانش‌آموز کندذهن در کلاس موفق باشد معلم سه اقدام را باید انجام دهد.

اهداف تحقیق

پذیرش دانش‌آموز

محبت کردن

تشویق کردن

ممکن است یکی سوال کند که با این دانش‌آموز ناهنجار باید چگونه برخورد کرد در پاسخ می‌گوییم که اگر فرزند خودمان همین وضعیت را داشت چه کار می‌کردیم، باید فرض کنیم فرزند خودمان است و آنگونه با وی رفتار کنیم. به خاطر همین باید رفتار مادرانه بکنیم تا نتیجه‌اش را ببینیم. اینگونه دانش‌آموزان اگر در خانواده و مدرسه محبت نبینند گرفتار محبت‌های کاذب می‌شوند و آن موقع کار سخت و دشوار می‌گردد.

۲- از دست دادن یکی از والدین:

این عامل ضربه بزرگی برای دانش‌آموز است. اگر دانش‌آموز پدر نداشته باشد تمام رفتارها و حرکات پدر را الگو قرار می‌دهد و یا از نظر عاطفی چون پدر کمتر در منزل حضور پیدا می‌کند، بچه‌ها تشنه پدران هستند. اگر این نعمت را خدا یک دفعه از فردی بگیرد خلاء روانی به وجود می‌آید، بچه همیشه به دنبال گمشده‌اش می‌باشد ولی هرگز پیدا نمی‌کند. اگر گمشده فرزند

مادر باشد، کار بدتر می‌شود چون مادر مدیر خانه و نظم‌دهنده به امورات منزل می‌باشد. از همه مهمتر از نظر تربیتی پوششی و خوراک و... مادر مسوول است و اگر مادر نباشد در یادگیری اختلال عمیق به وجود می‌آید .

۳- اعتماد به نفس:

دیگر از مواردی که لازم به توضیح است اعتماد به نفس است. اگر معلمی به دانش‌آموز ضعیف مدام بگوید تو می‌دانی تو بهترین هستی، از چشم‌هایت مشخص است که تصمیم‌گرفتی درس بخوانی، دانش‌آموز مسیر خود را عوض می‌کند و شاید در آینده درس‌خوان‌تر از دیگران باشد. معلم در برابر دانش‌آموز که درسش ضعیف است باید تمام ترفندهایی که به ذهنش می‌رسد را به کار بندد مثلاً او را تشویق زبانی کند یا به او جایزه دهد و یا حتی با جواب دادن کمترین پاسخ سر را به معنی رضایت تکان داده تا دانش‌آموز تشویق شود. همچنین می‌تواند با مسئولیت دادن به او مثلاً انتخابش به عنوان نماینده کلاس یا بهداشت یا سرگروه درسی و تکالیفی یا به عللی به دفتر فرستادن، اعتماد به نفس او را بیشتر کند تا شاید آن افت تحصیلی جبران شود بررسی علل و عوامل افت تحصیلی و تأثیر تعارض خانه و مدرسه دانش‌آموزان چرادرسی نمی‌خوانید؟!

یکی از مهمترین آفات نظام آموزشی جهان از جمله کشور ما «افت تحصیلی» است که همه ساله به صورتهای گوناگون بخش عمده ای از استعدادهای بالقوه انسانی و منابع اقتصادی جامعه را به هدر می‌دهد و نابسامانیهای فردی و اقتصادی زیادی برجای می‌گذارد. این پدیده به صورت مردودی یا ترک تحصیل و یا کجرویهای دیگر جلوه می‌نماید. کارشناسان مسائل اجتماعی در بررسی علل و عوامل افت تحصیلی و تأثیر تعارض خانه و مدرسه دانش‌آموزان به دو دسته عوامل فردی و اجتماعی اعتقاد دارند که توجه به آنها و ریشه‌یابی این عوامل می‌تواند در دست‌یابی به موفقیت دانش‌آموزان مؤثر واقع شود درحالی که عدم توجه به این عوامل و سهل‌انگاری در این مورد ضررها و زیان‌های جبران‌ناپذیری به نسلی وارد خواهد ساخت که آینده کشور با دستهای آنان ساخته خواهد شد.

شرایط خانوادگی

مطالعه دانش‌آموزانی که دارای افت تحصیلی و تأثیر تعارض خانه و مدرسه هستند نشان می‌دهد یکی از عوامل مؤثر براین پدیده مسائل خانوادگی به ویژه از هم‌گسختگی خانواده، کم‌سوادی والدین، مشکلات عاطفی، انزوا، جو اجتماعی، روانی خانواده، عدم ارتباط صمیمانه با پدر و مادر، میزان درآمد خانواده، شغل والدین، میزان تفاهم والدین، حضور یا عدم حضور والدین، وضعیت تحصیلی سایر خواهران و برادران می‌باشد که در سلامت روحی و جسمی دانش‌آموز تأثیر فراوانی می‌گذارد. دانش‌آموزی که از شرایط خانوادگی مناسب و پشتیبانی و حمایت عاطفی والدین خود برخوردار نیست و نیازهای روحی و روانی اش تأمین نمی‌شود در پی ارضای احتیاجات خود دچار بی‌توجهی به تحصیل یا ترک آن می‌شود. پاسخ‌گفتن به نیازها از سوی والدین لازمه موفقیت هر دانش‌آموز است درحالی که برخی از والدین بدون آگاهی از وظیفه خود در قبال دانش‌آموز فقط از او انتظار موفقیت دارند.

نتایج یک تحقیق نشان می‌دهد که میزان تحصیلات والدین تأثیر فراوانی در کیفیت تحصیلی دانش‌آموز دارد، زیرا والدین تحصیل کرده به ویژه پدران در حل مشکلات درسی فرزندان بهترین یاور آنها خواهند بود و می‌توانند برای فرزندان خویش الگوهای بسیار زیبایی از تعلیم و تربیت باشند.

عامل اقتصادی

عدم اشتغال سرپرست خانواده و ناتوانی او دربرآوردن کامل نیازهای افراد خانواده در افت تحصیلی و تأثیر تعارض خانه و مدرسه فرزندان تأثیر فراوانی دارد، چرا که عدم توجه به ارضای نیازهای اولیه فرزندان موجبات بی‌توجهی به نیازهای روحی و عاطفی آنها نیز می‌شود و بچه‌ها برای تأمین نیازهای خود مجبور به ترک تحصیل و ورود به بازار کار و اشتغال می‌گردند. تحقیقات نشان می‌دهد که بحران‌های اقتصادی، کاهش درآمد و فقر و بیکاری خانواده‌ها نه تنها در افت تحصیلی و تأثیر تعارض خانه و مدرسه دانش‌آموزان تأثیر می‌گذارد، بلکه انگیزه‌ای برای سوق دادن افراد به سوی جرایم و تخلف از مقررات اجتماعی می‌شود.

همچنین فراهم نکردن تسهیلات آموزشی از جمله مدارس خوب، وسایل تحریر مناسب، البسه و تغذیه کافی و مناسب از سوی والدین باعث سرخوردگی و عدم گرایش کودکان و نوجوانان به مدرسه و درس خواندن می شود.

شیوه کنترل دانش آموزان در مدرسه

هرچه شیوه کنترل دانش آموزان در مدارس آمرانه، خشک و قیّم مابانه باشد احساس از خودبیگانگی، ترک تحصیل، افت تحصیلی، بی انضباطی، رفتارهای نامتعادل و مخرب و عدم مشارکت در بین دانش آموزان مشاهده می شود. در حالی که ارتباط صمیمانه و صادقانه بین مدیر، کادر آموزشی و دانش آموزان نشان دهنده جوی آزاد و باز در مدرسه است و کنترل دانش آموزان به سمت شیوه های انسانی، متعادل و دموکراتیک جهت گیری پیدا می کند و بازده تحصیلی دانش آموزان افزایش می یابد و زمینه های پیشرفت آنان نه تنها در درس بلکه در زندگی فراهم می یابد.

مطالعه دانش آموزانی که دارای افت تحصیلی و تأثیر تعارض خانه و مدرسه هستند نشان می دهد که اگر این دانش آموزان با معلمان خود ارتباط صمیمانه ای برقرار کنند در کاهش مشکلات عاطفی و افت تحصیلی آنان بسیار موثر می باشد این قبیل دانش آموزان اگر در فاصله ای نزدیک از معلم در کلاس قرار بگیرند قادر خواهند بود که وقت بیشتری را صرف فعالیت های درسی کنند و از حمایت بیشتر معلم برخوردار شوند که همین مسئله در رشد تحصیلی آنان تأثیر خواهد گذاشت. البته باید توجه داشت که کودک و نوجوان احتیاج به انضباط دارد اگرچه انضباط و آزادی بی اندازه هر دو زیان آور است، اما کودک و نوجوان احتیاج به محدودیت و کنترل منطقی و عاقلانه دارد و اگر از حد خود پا را فراتر بگذارد باید متوجه باشد که تنبیه در انتظار اوست. این تنبیه باید توأم با محبت و دلسوزی باشد و نوجوان به خوبی آن را درک کند.

ارتباط با دوستان

توانایی دانش آموز در دوست یابی و حفظ آن، ارتباط اجتماعی و مشارکت دانش آموز در فعالیت های اجتماعی باعث می شود که ضمن ایجاد رابطه ای متقابل نیازهای روانی خود را برآورده کند و در امر تحصیلی هم با تبعیت از رقابت سالم به موفقیت نائل شود.

انتخاب دوستان مناسب و تشخیص داشتن رابطه ای سالم و سازنده تنها به وسیله نوجوان امکان پذیر نیست و باید توسط والدین در مرحله نخست و سپس مربیان آموزشی این مشاوره و راهنمایی ها صورت بگیرد تا دانش آموزان در معرض دوستی های ناباب و ناپاک قرار نگیرند. ارتباط با دوستان ناباب بخصوص جنس مخالف باعث ایجاد مشکلات رفتاری می شود، اضطراب دانش آموزان را بالا می برد و در میزان افت تحصیلی مؤثر است.

دانش آموزانی که با جنس مخالف رابطه دارند ساعات زیادی از زمانی که در مدرسه حضور دارند و ساعاتی از اوقات فراغت منزل را که باید به تحصیل و تعمق بپردازند درگیر مسائل فکری دوستی با جنس مخالف هستند و همین عدم آمادگی ذهنی و کمی وقت خود موجبات افت درسی آنان می شود. والدین با انتخاب دوستان مناسب برای فرزندشان و فراهم کردن زمینه مساعد برای مراد در محیط های خانوادگی و هم چنین فراهم نمودن محیط عاطفی توأم با حسن تفاهم بین افراد خانواده می توانند از گرایش جوانانشان به دوستی های نامناسب جلوگیری کنند و زمینه را برای افت تحصیلی فرزندشان فراهم آورند.

...انه لا یأئس من روح الله الا القوم الکافرون - یوسف - ۸۷

نتیجه گیری:

آسیب شناسی آموزشی درس قرآن در دوره ابتدایی

این تحقیق به سؤالات زیر پاسخ می دهد:

الف) علل و عوامل افت تحصیلی درس قرآن چیست؟

ب) شیوه های قابل اجرا برای جلوگیری از افت تحصیلی درس قرآن کدامند؟

***

الف) علل و عوامل افت تحصیلی درس قرآن:

۱ تعدّد شیوه ها و روش های تدریس معلمان قرآن:

۱-۱ فقدان شیوه‌ها و روش‌های علمی هماهنگ و یکسان در تدریس:

معمول است که با تألیف و انتشار کتب جدید درسی مانند: فارسی، ریاضی، علوم و ... کتابی به عنوان (راهنمای روش تدریس) برای معلمان درس مربوطه تدوین می‌شود و در اختیار آنان قرار می‌گیرد. همچنین کلیه معلمان درس مربوطه موظفند یک دوره ضمن خدمت را بگذرانند که در این دوره شیوه تدریس صفحه به صفحه، شامل: اهداف، مفاهیم و روشهای تدریس هر صفحه آموزش داده می‌شود.

ولی متأسفانه، در رابطه با درس قرآن پایه‌های مختلف تحصیلی، این امر انجام نپذیرفته است. البته بحمد الله برای اولین بار در پایه اول دبستان، شاهد اجرای این هدف بوده ایم.

۱-۲ عدم توجه به دو مهارت از اصول یادگیری (شنیدن و گفتن):

یکی از علل مهم عدم موفقیت درس قرآن این است که آموزش قرآن در پایه سوم دبستان با سواد آموزی (یعنی خواندن و نوشتن) آغاز می‌شود و این روش با اصول تعلیم و تربیت منافات دارد. (زبان آموزی مقدمه سواد آموزی است)

۱-۳ تفکیک آموزش قرآن به اجزای مختلف: روخوانی، روان خوانی، تجوید سطح یک و دو؛ دارای معایبی به شرح زیر می‌باشد:

الف) هنگامی که فقط از روخوانی و روان خوانی صحبت به عمل می‌آید، عملاً به قرآن آموزان می‌آموزیم که تجوید را یاد نگیرند و رعایت نکنند.

ب) با توجه به فارسی بودن لحن روخوانی و روان خوانی، زبان آموزی به شکل صحیح انجام نگرفته و در اصطلاح روان شناسی «از عوامل منع در یادگیری، تأثیر یادگیری گذشته در آینده می‌باشد». قرآن آموزان، در مراحل بعدی که با لحن عربی مواجه می‌شوند، با اشکال روبرو شده و اصلاح این معضل که به دست خود معلمان ایجاد گردیده، امر دشواری می‌باشد.

ج) تقسیم آموزش قرآن به روخوانی و روان خوانی و تجوید سطح یک و دو، به لحاظ زمانی طولانی بوده و مدت زیادی را به خود اختصاص می‌دهد و به همین دلیل بسیاری از قرآن آموزان رفته رفته از ادامه راه خسته می‌شوند.

د) آموزش قرآن با لحن فارسی، دارای دو اشکال بزرگ دیگر نیز می‌باشد: یکی آن که قرآن آموزان نمی‌توانند به آسانی با نوارهای استاتید قرآن ارتباط برقرار کنند؛ زیرا لحن نوار عربی است و با یادگیری آنان متفاوت است. دومین اشکال آن است که در پایه سوم دبستان، دانش آموزان با صداها و حروف و قواعد قرآنی روبرو می‌شوند که در پایه اول دبستان در درس فارسی آموخته اند (مانند صداهای آ- ا- ا- آ- ای- او و تشدید و ...) که در نتیجه هیچ جاذبه و جذابیتی ندارد.

۱-۴ استفاده نکردن از نوار به عنوان یک رسانه آموزشی به وسیله معلمان در کلاس‌های قرآن:

- رسانه آموزشی: به آن دسته امکاناتی گفته می‌شود که تدریس بدون آنها امکان پذیر نبوده و ناقص می‌شود، مانند: کتاب درسی، راهنمای تدریس و ...

پیشنهادها:

درس قرآن از دروسی است که بایستی دارای حداقل چهار رسانه آموزشی باشد:

الف - کتاب درسی

ب - کتاب راهنمای تدریس

ج - نوار درسی

د - لوح‌ها و چارت‌های آموزشی.

وسایل کمک آموزشی: آن دسته از وسایل و امکاناتی که به امر تدریس کمک و یاری می‌رساند، مانند: عکس، فیلم، گچ، تخته و ...

۵ - ۱ - تکیه بسیاری از معلمان بر قاعده گویی و روش سخنرانی در آموزش قرآن به جای تمرین و تکرار مستمر توسط دانش آموزان می‌باشد.

۶- ۱ - عدم توجه به هدف آموزش قرآن که شامل: حیطه های شناختی (افزایش معلومات) روان حرکتی (افزایش مهارت)، عاطفی (ایجاد نگرش و تغییر رفتار) و رضایت بسیاری از معلمان به یادگیری سطحی. (به معنای انباشتن اطلاعات در ذهن دانش آموزان)

بسیاری یادگیری را معجزه ای می دانند که به راحتی اتفاق نمی افتد.

۷- ۱ - بها ندادن به نمره این درس و نداشتن جایگاه مناسب در بین امتحانات و دیگر دروس:

معمول است که تمامی دانش آموزان در پایان سال به راحتی نمره قابل قبولی از معلمان هدیه می گیرند و متأسفانه این گونه اظهار می شود که اگر به دانش آموزان نمره ندهیم، باعث زدگی و دلسردی آنان از آموختن قرآن می شود. (این تفکر کاملاً غیر منطقی و عامیانه می باشد)

۸- ۱ - عدم توجه به ارزشیابی تشخیصی و ارزشیابی پایانی در زنگ قرآن و عدم حصول یادگیری آیات دروس گذشته، به دلیل پرسش کم و ناقص از تمامی دانش آموزان.

ارزشیابی تشخیصی: به سؤالاتی که قبل از تدریس درس جدید به منظور مشخص شدن نقطه شروع درس از دانش آموزان پرسیده می می شود، می گویند.

ارزشیابی پایانی: شامل پرسشهایی می شود که پس از پایان درس جدید با انگیزه و هدف حصول اطمینان از فراگیری دانش آموزان انجام می گیرد.

۹- ۱ - ایراد کتب قرآن درسی کلیه پایه های تحصیلی، از نظر رسم الخط و کتابت در این است که حروف و اعراب این کتب با رسم الخط قرآن های رایج یکسان نبوده و در واقع، آمیخته ای از سه نوع رسم الخط (عربی، فارسی و اردو) می باشد و در نتیجه دانش آموزان به دلیل دوگانگی رسم الخط در خواندن قرآن با ناتوانی روبرو می شوند.

۲- اصول برنامه ریزی های آموزش و پرورش در رابطه با درس قرآن:

نگرش و دیدگاه مسؤولان امر در قسمت های ستادی و اجرایی آموزش و پرورش، دارای نواقصی است که به اختصار بیان می گردد:

۱- ۲ - درس قرآن تنها درسی است که در بین دروس به جای یک معاون آموزشی، دو معاون بر آن نظارت می کند. (معاون آموزشی و معاون پژوهشی) و این معما پیوسته حل نشده است که چرا با وجود دو نفر مسؤول، توجه شایسته به این درس میذول نمی شود.

۲- ۲ - عدم تخصص اغلب متولیان آموزش درباره روش های تدریس قرآن، تأثیر منفی در برنامه ریزی و نظارت خواهد داشت، به عنوان مثال:

الف) اغلب معلمان محترم راهنمای تعلیماتی به دلیل عدم تخصص در زمینه امور قرآنی، مانند: تدریس قرآن، این درس را کمتر مورد بازدید قرار می دهند.

ب) برخی از مسؤولان درس قرآن را جزء دروس دیگر، مانند: فارسی، ریاضی و ... به حساب نیاورده و جزء امور فوق برنامه و پژوهشی تلقی می نمایند.

ج) تدریس قرآن توسط مربیان پژوهشی در دوره ابتدایی، دارای چند اشکال اساسی و مهم می باشد، از آن جمله:

۱ - آنان مانند معلمان ابتدایی، دارای تخصص زبان آموزی نبوده و در نتیجه از بنیه علمی کمتری برخوردارند.

۲ - بدلیل کثرت امور پژوهشی و فوق برنامه در مدارس مانند: مراسم ها، جلسات و ... زنگ درس قرآن، تحت الشعاع قرار می گیرد.

د) م توجهی به دوره ابتدایی به عنوان پایه و اساس آموزش قرآن و مخصوصاً معلمان دوره ابتدایی به عنوان تنها متخصصین امر زبان آموزی و سواد آموزی.

ه) مشخص نبودن متولی امر نظارت بر تدریس قرآن از طرف ادارات آموزش و پرورش نواحی و مناطق به عنوان مثال:

۱- در بعضی از مدارس معلم ابتدایی، خود به امر تدریس قرآن اقدام می نمایند و طبیعتاً نظارت آن به عهده آموزش ابتدایی می باشد و برخی دیگر از مدارس مربی پرورشی اقدام به تدریس قرآن می نمایند و طبیعتاً نظارت آن بر عهده واحد مقاطع تربیتی ادارات است.

۲- در دوره های تحصیلی راهنمایی و دبیرستان مرز و محور کار مربیان و دبیران قرآن به صورت مشخص تبیین نشده و اغلب به نوعی موازی کاری دچار می شوند.

۳- دبیران قرآن می بایستی دینی را هم تدریس نماید و یا بالعکس که این عدم توجه مسئولین به تخصصی بودن هر یک از آنهاست.

و) هر ساله به طور معمول دوره های ضمن خدمت قرآن برای فرهنگیان برزرا می گردد که دارای اشکال اساسی می باشد: سرفصل های ارائه شده جهت تدریس مدرسین بیشتر جنبه افزایش معلومات داشته و به جای ایجاد مهارت در امر روش های تدریس و آموزش تخصصی آنان فقط تکیه بر قواعد تجویدی که بیشتر جنبه تئوری داشته عنایت دارد. در مجموع علل و عوامل متعددی در افت تحصیلی درس قرآن دانش آموزان تأثیر دارد که باعث می شود آنان پس از گذراندن دوره های مختلف تحصیلی و حتی اخذ دیپلم و مدارک و مدارج بالاتر توان لازم را در جهت تلاوت صحیح و بدون غلط قرآن که حداقل یادگیری این درس می باشد بدست نمی آورند.

«فهرست منابع»

- ۱- افروز، غلامعلی، شناخت کودکان استثنایی
- ۲- شهرآرا، مهناز، روانشناسی یادگیری کودک و نوجوان
- ۳- پارسا، محمد، روان شناسی رشد کودک و نوجوان
- ۴- فرقانی رئیسی، شهلا، شناخت مشکلات رفتاری در کودکان و نوجوانان
- ۵- کوئن بروس، درآمدی به جامعه شناسی، ترجمه محسن ثلاثی
- ۶- عظیمی، سیروس، روانشناسی کودک
- ۷- پارسا شریفی، حسن، رشد معلم شماره ۶
- ۸- دکتر عزت الله ناردی و مریم سیف نراقی: دانش آموزان استثنایی: تعریف، انواع، رنگ ها علل و تشخیص مشکلات آنان
- ۹- کودک عقب مانده ذهنی، نانسی ام، رابینسون، ترجمه فرهاد ماهر
- ۱۰- قائمی، علی، خانواده و نیازمندی های کودک
- ۱۱- خاقانف شهناز، تغذیه، مادر و کودک
- ۱۲- سعادت نوری، منوچهر، اصول نوین تغذیه در سلامتی و بیماری
- ۱۳- آرمند، محمد، پیوند شماره ۱۶۸